

Evidencialitás a moldvai magyar nyelvváltozatban

É. Kiss Katalin

1. Bevezetés*

Számos rokon nyelvben, köztük az északi hantiban és északi manysiban grammatikai eszközzel (igeidővel vagy igemóddal) is kifejezhető, hogy milyen evidencián alapul, milyen forrásból származik a mondatban közölt tartalom (Csepregi 2014). Az evidencialitás kifejezőeszköze olykor a közölt tartalom váratlanságát, meglepő voltát, azaz mirativitását is kódolja. A grammatikalizálódott evidencialitás és mirativitás más nyelvcsaládokban is gyakori (de Hahn 2013). Bár a magyart nem sorolják e nyelvtípusba, írásomban amellettt érvelek, hogy a moldvai magyar nyelvjárásban az *-a/-e* múltidő-jelnek evidencialitást és mirativitást jelölő szerepe van. Az evidencialitás tipológiájával összevetve (l. pl. Aikhenvald 2003, 2004, 2012, 2018; de Hahn 2012; DeLancey 2001) a moldvai magyar evidencialitásnak érdekes egyedi sajátosságai figyelhetők meg, melyek az *-a/-e* időjel funkciójának történeti változásaiból vezethetők le.

Írásom célja egyrészt az *-a/-e* jel használati feltételeinek és evidencialitást és mirativitást kódoló szerepének leírása, másrészt – a *Nyelvelmélet és dialektológia/kontaktológia/diakrónia* konferenciasorozat szellemiségének megfelelően – annak bemutatása, hogyan segíti a nyelvelméleti háttér az empirikus tényeken alapuló nyelvelírást, és hogyan pontosítja az új empirikus tényanyag az elméleti keretet. A választott tipológiai keret segít felismerni és rendszerbe illeszteni a latin grammatikán alapuló magyar nyelvtanok számára ismeretlen evidencialitásjelen-

---

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakrónia* 5. PPKÉ BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 9–30.

* E cikk *A moldvai magyar nyelv: adatbázis-építés és grammatikai kutatások* című ELKH-projekt keretében készült. Köszönettel tartozom adatközlőimnek, Istók Györgynek és Istók Ágnesnek a hosszú közös munkaórákért, valamint cikkem két anonim lektorának hasznos megjegyzéseikért, korrekcióikért és javaslataikért – még ha minden javaslatukat terjedelmi korlátok miatt nem is valósíthattam meg.

ség sajátosságait. Ugyanakkor a moldvai tények az evidencialitás általánosan elfogadott tipológiájának módosítását teszik szükségessé. A moldvai evidencialitás az evidencialitás-rendszerek eddig ismeretlen altípusát képviseli, és az evidencialitás és mirativitás viszonyával kapcsolatos általánosítások egy részét is cáfolja.

A dolgozatban közölt adatok elsődleges forrása a klézsei Istók Györggyel és a Forrófalváról származó Istók Ágnessel 2021-ben és 2022-ben folytatott konzultációsorozat. A szabad beszélgetésekben általuk használt igeidők szerepét tesztekkel ellenőriztem. Egyrészt kontextusba illesztett tesztmondatok helyességét kellett megítélniük, másrészt minimális párok közül kellett az adott kontextusba illőt kiválasztaniuk, illetve jelentéskülönbség esetén a különbséget megvilágítaniuk. Nyelvváltozatuk a déli csángó aldialektusra jellemző sajátosságokat mutat. Északi és székelyes anyagot is tartalmazó forrásokban is tájékozódtam: egyrészt a Nyelvtudományi Kutatóközpont moldvai adatbázisainak anyagában,¹ másrészt *A moldvai magyar nyelv szótárában* (Péntek 2018). E források adatai arra utalnak, hogy az *-a/-e* jel evidencialitás- és mirativitásjelölő szerepe a moldvai nyelvterület egészére jellemző lehetett.

A tanulmány a következőképpen épül fel: a 2. rész a moldvai magyar igeidőrendszerrel, az egyes igeidők használati feltételeivel foglalkozik. A 3. rész összeveti a moldvai magyarban megfigyelt evidencialitás- és mirativitás-rendszert az evidencialitás és mirativitás tipológiájának általánosításaival. A 4. rész a moldvai magyar evidencialitás történeti gyökereit azonosítja, az 5. rész pedig az *-a/-e* jel evidenciajelölő szerepének kialakulását vizsgálja. A 6. rész az *-a/-e* jel történetéből vezeti le a moldvai evidencialitás egyedi sajátosságait. A 7. rész összegzés.

2. A moldvai magyar dialektus igeidőrendszere

A moldvai magyarban öt igeidőt különböztethetünk meg. Míg a magyar köznyelv és a dialektusok többsége egyetlen, *-t*-vel jelölt múlt időt használ, a moldvai magyarban négyféle múlt idő van. A magyar nyelvtani hagyománynak megfelelő terminusokkal ezek a következők:

(1) A moldvai magyar igeidőrendszere hagyományos fogalmi keretben

jelen:	V+Agr	(pl. <i>mondok</i>)
általános múlt:	V+t+Agr	(pl. <i>mondtam</i>)
régmúlt:	V+t+Agr <i>vol+t</i>	(pl. <i>mondtam volt</i>)
közeli múlt:	V+a/e+Agr	(pl. <i>mondék</i>)
folyamatos múlt:	V+Agr <i>val+a</i>	(pl. <i>mondok vala</i>)

¹ Moldvai magyar nyelvjárási szövegek Tánczos Vilmos gyűjtéséből: <https://nlp.nytud.hu/csango/>; Csángó korpusz: <https://nytud.hu/adatforras/csango-korpusz>.

A *-t*-vel jelölt múlt **általános múlt**. Használatának egyetlen feltétele, hogy az eseményidő megelőzze a beszédidőt.² Azaz amint a (2a–f) alatti példák tanúsítják, az általános múlt egyaránt használható régi és közelmúltbeli, befejezett és folyamatos, a jelentől független és a jelenre kiható események leírására. (Az *esemény* terminust tág értelemben, cselekvések, történések, állapotok közös megnevezésére használom.) A példák részint adatközlőim spontán megnyilatkozásaiából valók, részint kontextusban elhangzó, az adatközlőim által helyesnek ítélt tesztmondatok. A tesztmondatok összeállításakor a moldvai adatbázisokból és *A moldvai magyar nyelv szótárából* vett példákat is felhasználtam.

- (2) a. *Jézus Betlehembe **született** egy pajtába.*
 b. *Régvel, mikor **kinyittam** a szememet, felkeltem, **elkezdtém** imádkozni.*
 c. ***Kinyittam** az ablakot.*
 d. *Most **ettünk**.*
 e. *Mikor a líceumba **tanultam**, az internátba **ültem** [laktam].*
 f. *Sokszor eszibe **jutott** a gyermeknek, mit **mondott** az apja.*

A **régmúlt** *-t* időjelet és személyragot viselő igéből és szintén *-t*-jeles segédige szerepű létigéből álló igealak. A kétszeres múltidő-jel ikonikusan jelöli, hogy az eseményidő egy beszédidőt megelőző referencia-időpontnál is régebben volt. E referencia-időpont gyakran az adott összetett mondat másik tagmondatának eseményideje. Például:

- (3) a. *Eltettem a levelet, amit a fiam **küldött vót**.*
 b. ***Vettünk vót** tavaly malacot, s az megdöglött.*

Az *-a/-e* múltidő-jelet a 19. századi grammatikák, például Simonyi (1895), valamint Klemm (1928) a **közeli múlt** (nemrég múlt, félmúlt, aligmúlt) jelének mondják. Adatközlőim olyan helyzetekben használták, amikor az eseményidő közvetlenül megelőzte a beszédidőt. Az *-a/-e*-jeles igét tartalmazó mondatok legtipikusabb időhatározói a *most* és az *imént*, de ezek kitétele valójában redundáns, mivel az *-a/-e*-jeles ige időhatározó nélkül is a közvetlen múltra utal:

- (4) a. *Az **imént evém/evénk**.*
 b. *Most **jövének** bé az ógradából. [az udvarról]*
 c. ***Kieresztém a** tyukokat.*
 d. *Tíz minutja, hogy **elkelék** az asztaltól.*

² Kiefer (2006: 16–21) részletesebben is kifejti az igeidők értelmezésének e fogalmi keretét.

Adatközlőim saját példái között nem szerepelt olyan mondat, melyben az *-a/-e*-jeles ige a nem közvetlen közeli múltra vonatkozott volna. Ugyanakkor a *tegnap* időhatározót tartalmazó (5a) példát elfogadhatónak találták; a beszédidőt hetekkel megelőző eseményidőre utaló (5b)-ben viszont kizárták az *-a/-e*-jeles múlt használatát.

- (5) a. ?*Tennap hamar kelle felkeljek.*
b. **Nyárba megjáránk a fiúkat Budapesten.*

Vámszer (1972) az ötvenes években Kalotaszegen az idősek beszédében még találkozott az *-a/-e*-jeles közeli múlttal. Megfigyelte, hogy az *-a/-e*-jeles igét csak közelmúltbeli rövid, befejezett események leírására használják. (6) alatt idézett példamondatát adatközlőim pontosan úgy kommentálták, ahogy 70 évvel korábban a kalotaszegi adatközlők:

- (6) *A gyermek beléésék a gödörbe.*

Adatközlőim szerint ez a mondat azt jelenti, hogy a gyermek az imént beleesett a gödörbe, de már kivették onnan. Azaz az *-a/-e*-jeles múlt **befejezett közeli múlt**; nem használható, amikor az igekötős ige a téma jelen helyéről is állítást tesz.³

Az *-a/-e*-jeles múlt használatának legszembetűnőbb, adatközlőim számára is tudatosult feltétele, hogy **a beszélő résztvevője vagy tanúja** legyen az eseménynek. A tanúság nem csak szemtanúság lehet; akkor is használható az *-a/-e*-jeles múlt, ha a beszélő nem a szemével, hanem valamely más érzékszervével tapasztalta az adott eseményt:

- (7) a. – *Hol a gyermek?*
– *Látám az imént az ógradába.*
b. *Menék itt fel, s érzém a hajmabúzt.*
c. *Hallám a durrogást [mennydörgést].*
f. *Nem hallám, mit es mondál.*
e. *Most kilelém, mit akarsz.*

---

³ Cikkem egyik lektora azt kérdezi, nem mond-e ennek ellent a (4c) mondat (*Kieresztém a tyúkokat*). Amennyiben a *ki* igekötőhöz forrás szerepű implicit bővítmenyt társítunk (*Kieresztém a tyúkokat a tyúkólból*), akkor az igekötős ige nem tesz állítást a tyúkok beszédidőbeli helyéről.

Ha az alábbi mondatok nem személyesen észlelt, hanem kikövetkeztetett eseményekre utalnak, azaz olyan helyzetben hangzanak el, ahonnan a beszélő nem látja az iskolát, illetve a templomot, akkor nem fogadhatók el:

- (8) a. %*Dél van, most **indulának** haza a gyermekek az iskolából.*
 b. %*Tíz minutja, hogy harangoznak vala, már **megkezdüle** a mise.*

Olyan helyzetekben különösen gyakran választják az *-a/-e*-jeles múltat az evidenciálisan jelöletlen általános múlttal szemben, amikor az átélt közelmúltbeli esemény **váratlan, meglepő** volt, amikor a beszélőben érzelmi hatást váltott ki. Az ilyen, a szakirodalomban miratívának mondott mondatok többnyire az *Istenem! Uram Istenem!* felkiáltással kezdődnek:

- (9) a. *Uram Istenem, mit **pacilál!*** [mi történt veled]
 b. ***Esszetörém** a mesinomat!* [autómat]
 c. *Istenem, az a bolond **esszetöré** a mesinomat!*
 d. *Uram Istenem, **elveré** a jég a pujt!*
 e. *Istenem, **nyerék** 100 frankot!*⁴

A személyes részvétel vagy tapasztalat ebben az esetben is feltétel; az alábbi mondatok, melyekben a helyhatározó arra utal, hogy az esemény nem a beszélő tartózkodási helyén történt, helytelenek:

- (10) a. **A fiam Budapesten **kitöré** a kezét!*
 b. **Onokám **születék** Budapesten!*

Az *-a/-e*-jelű igét tartalmazó mondatok alanya (vagy valamely más szereplője, például (9b–c)-ben a tárgy birtokosa) általában egyes vagy többes szám első személyű. Olykor – főként első személyű kijelentésre adott reakcióként – második személyű alany is előfordul. Az *-a/-e* jeles ige ritka tagadó mondatban és kérdésben. Például:

- (11) a. ***Nem hozál-e** kicsi szilvát?*
 b. ***Nem hallám,** amit mondál.*

⁴ A *frank* itt 'lej'-t jelent.

Az *-a/-e* jeles ige nem használható feltételes mondatban. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a feltételes mondat múlt ideje hipotetikus szituációkban bekövetkező eseményekre, nem pedig a beszédhelyzetet közvetlenül megelőző konkrét helyzetre utal:

(12) **Ha túl sokat evém, rosszul leszek.*

A **folyamatos múlt** idejű összetett igealak személyragos igéből és *-a* múltidő-jelet viselő segédige szerepű létigéből áll. Az igealak a beszédidőt megelőző tartós vagy ismétlődő események leírására szolgál:

(13) a. *Gondolom vala nem es jössz.*

b. – *Harangoztak-e?*

– *Most harangoznak vala.*

c. *Mikor ülünk vala az ógradába, béjött a szomszéd.*

A személyragos igehez kapcsolódó *-a/-e* jeles létige nem csak az esemény folyamatosságát kódolja; használatának az is feltétele, hogy a **beszélő résztvevője vagy tanúja** legyen az eseménynek. Az alábbi mondatokat azért találták helytelennek adatközlőim, mert maguk nem látták, tapasztalták az eseményt:

(14) a. **Jézus tanít vala, gyógyít vala.*

b. **A háború alatt Mihály király uralkodik vala.*

A múltbeli eseménynek a beszédidőhöz való közelsége viszont nem feltétele a folyamatos múlt idejű igealak használatának, azaz a *vala* segédige *-a* jele a *múlt idő, közelség, befejezettség, személyes tapasztalat* jelentéskomponensek közül csak a *múlt idő* és a *személyes tapasztalat* komponenseket őrzi:

(15) a. *Amikor gyermek vótam, mámókám vigyáz vala rivám.*

b. *Beszéli vala mámám, apám erőst itkányos vót.*

c. *Minden hétbe sitünk vala kinyeret.*

d. *Menünk vala a kollektivba.*

A fenti tények azt mutatják, hogy akár lexikális igehez, akár temporális segédigéhez járul az *-a/-e* jel, a múlt idő jelölésén túl további funkcióval is bír: azt is kódolja, hogy a mondatban kifejezett információ személyes tapasztalaton alapul. A moldvai igeidőrendszert tehát – az (1) alatti hagyományos felfogást revideálva – az alábbi terminusokkal jellemezhetjük:

(16) A moldvai magyar nyelvváltozat igeidői:

jelen:	V+Agr	<i>mondok</i>
általános múlt:	V+t+Agr	<i>mondtam</i>
régmúlt:	V+t+Agr <i>vol-t</i>	<i>mondtam volt</i>
tapasztalt befejezett közvetlen múlt:	V+a/e+Agr	<i>mondék</i>
tapasztalt folyamatos múlt:	V+Agr <i>val-a</i>	<i>mondok vala</i>

Ennek alapján a moldvai magyar dialektus abba a nyelvtípusba tartozik, melyben grammatikai eszköz jelöli az információ forrásának természetét, azaz az evidencialitást. Az evidencia jellegének jelölése gyakran mirativitással, az információ váratlanságának kifejezésével párosul, ahogy ezt más nyelvekben is tapasztalták. Ugyanakkor az evidencialitás moldvai változata egyedi sajátosságokat is mutat.

3. A moldvai magyar evidencialitás tipikus és atipikus jegyei

Az a moldvai magyar által is képviselt nyelvtípus, melyben grammatikalizálódott az evidencialitás, igen gyakori a világ nyelvei között. A World Atlas of Language Structures (WALS Online) 77. és 78. lapjain bemutatott 418 nyelvből csupán 181 nyelvben nincs grammatikalizálódott evidencialitásjelölés (de Hahn 2013). 166 nyelv csak az indirekt evidenciát jelöli, míg 71 nyelvnek grammatikai eszköze van mind a direkt (tapasztalt), mind az indirekt evidencia kifejezésére. Az uráli nyelvcsaládon belül grammatikalizálódott evidencialitást találunk például a hantiban (Csepregi 2014), a manysiban (Sipőcz 2014), a szamojéd nyelvekben (Usenkova 2015), az udmurtban (Szabó 2019, 2022; Kubitsch 2022) és az észttben (Tamm et al. 2018). Ugyanakkor arra nincs bizonyíték, hogy az uráli alapnyelv is grammatikai eszközzel, például igeidővel fejezte volna ki az evidencialitást; valószínű, hogy az uráli nyelvek esetében külön-külön belső fejlődésről vagy esetleg kontaktushatásról van szó.

Az evidencialitás-rendszerek tipológiájának kidolgozása elsősorban Alexandra Aikhenvald nevéhez köthető (l. pl. Aikhenvald 2003, 2004, 2012, 2015, 2018; magyarul Kugler 2017). Aikhenvald két-, három-, négy- és sokelemű evidencialitás-rendszereket különít el. Tipológiájában a kételemű (általa A-val jelölt) rendszereket öt osztályba sorolja aszerint, hogy milyen evidenciátípusokat különböztetnek meg (Aikhenvald 2005: 25–42). A kételemű evidencialitás-rendszerek altípusai:

- A1. közvetlen (első kézből való) ↔ közvetett (nem első kézből való)
- A2. közvetett ↔ minden egyéb (azaz nem első kézből való vagy evidenciajelölés nélküli)

- A3. értesülés ↔ minden egyéb
- A4. érzékelés ↔ értesülés
- A5. hallott ↔ minden egyéb

A moldvai evidencialitás-rendszer is kételemű, de egyik fenti típusba sem illik bele, hiszen a közvetlen (tapasztalt, első kézből való) evidencián alapuló információt az evidenciajelölés nélküli információval állítja szembe. Azaz egy további, hatodik típust képvisel:

- A6: közvetlen ↔ minden egyéb (közvetett vagy evidenciajelölés nélküli)

A moldvai magyar által képviselt evidencialitástípus cáfolja azt az univerzálisnak vélt általánosítást, miszerint ha egy nyelvben grammatikalizálódott a közvetlen evidencia jelölése, akkor grammatikalizálódott a közvetett evidenciáé is (de Haan 2012: 11–2). Más megfogalmazásban: a közvetlen, tapasztalati evidencialitás előbb grammatikalizálódik, mint a közvetett bizonyítékon alapuló evidencialitás. DeLancey (2012: 544–5) magyarázatot is fűz a feltételezett univerzáléhoz: alapesetben a beszélő állításai közvetlen bizonyítékon alapulnak; csak azt kell jelölni, ha ez nem így van. Ez azonban aligha meggyőző érv; könnyen elképzelhető olyan nyelv is, mely alapesetben nem fejezi ki az információ forrását, de azt jelöli, ha az információ személyes tapasztalaton alapul.

Az evidencialitást grammatikai eszközökkel kódoló nyelvek aszerint is osztályozhatók, hogy milyen nyelvtani kategóriát vesznek igénybe az evidencialitás kifejezésére. Gyakori az időjelekkel kifejezett evidencialitás, és az a jelenség is sok nyelvből ismert, hogy az információforrás típusának jelölése a múlt időre korlátozódik (l. Visser 2015; Forker 2018) – ahogy ezt a moldvai magyarban tapasztaljuk. A különféle evidenciatípusok más-más személyű alannyal szoktak együtt járn; indirekt, kikövetkeztetett evidencialitás esetén főként 3. személyű alanyt, viszont tapasztalt, első kézből való evidencialitás esetén többnyire első személyű alanyt találunk. Az első személy gyakorisága tapasztalható az *-a/-e-*jeles moldvai igék esetében is.

Az evidenciális morféma gyakran az információ mirativitását, azaz váratlan, meglepő voltát is kifejezi (l. DeLancey 1997, 2001, 2012; Aikhenvald 2012). Aikhenvald (2004, 2012) az evidenciajelölést tartja elsődlegesnek, a mirativitást a közvetett evidencialitás kiterjesztésének tekinti. Azzal magyarázza a mirativitás és a közvetett evidencialitás feltételezett összefüggését, hogy új, váratlan tudás akkor keletkezik, amikor kikövetkeztetünk valamit, amit nem láttunk és nem kontrolláltunk (Aikhenvald 2004: 210). Ugyan Hill (2005) a cupeño nyelvben, DeLancey (1997, 2012) pedig a Lhasza tibetiben mirativitással kombinálódott

közvetlen evidencialitást talált, Aikhenvald (2012: 467) ezeket az ellenpéldákat nem találta meggyőzőnek. Hill ugyanis évekkal azután fedezte fel a mirativitást az általa lejegyzett a cupeño szövegekben, hogy az utolsó a cupeño beszélő is meghalt, így nem volt mód felfedezését ellenőrizni; a Lhasza tibeti esetében pedig Aikhenvald szerint még nem ismerjük a grammatika egész rendszerét, így nem láthatjuk világosan az evidencialitás és a mirativitás szerepét.

A moldvai magyar megerősíti a Hill és DeLancey által felvetett lehetőséget: a mirativitás nemcsak a közvetett, hanem a közvetlen evidencialitással is összekapcsolódhat. Logikusnak látszik, hogy ha egy kételemű rendszer valamely evidenciátípus jelölését az evidenciajelölés-nélküliséggel állítja szembe, az oppozíció jelölt tagja kódolhat mirativitást is, fejezzen ki akár közvetett, akár közvetlen evidencialitást.

A miratív mondat az esemény váratlansága mellett a váratlan eseményre való érzelmi reakciót (többnyire felindultságot, bánatot, haragot) is kifejezheti; gyakran a beszélő által önmagához intézett retorikai kérdés (l. Aikhenvald 2004: 195–215; 2012). Ez igaz az *-a/-e* miratív használatára is. Adatközlőim úgy kommentálták például a (9b) alatti mondatot (*Esszetörém a mesinomat!*), hogy ilyet az ember haragjában mond önmagának.

Összegezve az elmondottakat: Az a tény, hogy az *-a/-e* múltidő-jel a moldvai magyarban a mondatban közölt információ személyesen tapasztalt voltát is jelöli, és az információ váratlanságát, meglepő voltát is kifejezheti, a moldvai magyart az evidencialitást kódoló nyelvtípusba sorolja. A moldvai magyarban az evidenciajelölő nyelvek számos tipikus sajátossága megfigyelhető, például az evidencia időjellel való kifejezése, az evidenciajelölésnek a múlt időre való szűkítése, a közvetlen, tapasztalt evidencialitásnak az 1. személlyel való korrelációja, valamint az evidencialitás és mirativitás közös morfémával való kódolása. Ugyanakkor a moldvai magyar evidencialitás-rendszer atipikus jegyekkel is bír. Egyrészt a moldvai evidencialitás olyan kételemű, jelölt–jelületlen-oppozícióra épülő rendszer, melyben a közvetlen evidenciát jelöli grammatikai eszköz, míg más kételemű evidencialitás-rendszerekben a közvetett evidencialitás a jelölt. Továbbá mirativitást a közvetlen evidencia jelölője fejezhet ki, míg más nyelvekben a mirativitás a közvetett evidencialitással jár együtt.

A következőkben amellet érvelek, hogy e rendhagyó sajátosságok az *-a/-e* jel történetéből, funkciójának változásából következnek.

4. A moldvai magyar evidencialitás történeti gyökerei

A moldvai igeidőrendszer a köznyelvből kiveszett ómagyar kori igeidőrendszer továbbélése. Az ómagyarban is öt igeidő volt (É. Kiss 2014):

(17) Az ómagyar igeidő-rendszer:⁵

jelen:	V+Agr	<i>mondok</i>
elbeszélő múlt:	V+a/e+Agr	<i>mondék</i>
befejezett jelen/perfektum:	V+t+Agr	<i>mondtam</i>
folyamatos múlt:	V+Ø+Agr <i>val+a</i>	<i>mondok vala</i>
befejezett múlt:	V+t+Agr <i>val+a</i>	<i>mondtam vala</i>

Az ómagyarban az uráli eredetű *-a/-e* jellel jelölt **elbeszélő múlt** volt a legáltalánosabb múlt idő. Olyan, a beszédidőt megelőző múltbeli események esetében használták, melyeknek a beszédidőben nem volt relevanciája. A *-t* jel ezzel szemben a **befejezett jelen vagy perfektum** jele, azaz lényegében aspektusjel volt; olyan eseményeket jelölt, amelyek kihatottak a beszédidő jelenére; amelyek eredménye még fennállt a beszédidőben.

Az alábbi bibliai idézet jól illusztrálja a két igeidő különbségét. Míg a történet mesélője a jelentől független múltbeli eseményként, *-a*-jeles igével meséli el Orpha megfordulását, a megfordult Orphát szemlélő szereplő *-t*-jeles perfektumot használ:

(18) *Orpha megapola o napat & mégfordola. Rvt éggèsòlè o napaua. Kinç mōda Noemi Ime te rokonod mégfordolt.* (Bécsi kódex, 2)

Az összetett igealakok az aspektust és igeidőt is jelölték, az aspektust és a személyragot a lexikális ige, az időjelet a létigei eredetű temporális segédigén. A folyamatos múlt igéje zéró aspektusjelet, a befejezett múlt igéje *-t* befejezettségjelet visel. Az *-a* múltidő-jelet mindkét esetben a segédige hordozza. A **folyamatos múlt** időt a beszédidőt megelőző tartós vagy ismétlődő események esetében használták:

(19) *Es ez bezedeken ... zent lelek bezzelle ysteny edes bezedekett ... hogy mend czudalyakuala Es halgatyakuala ewtett* (Jókai-kódex, 37)

A **befejezett múlt** idő a beszédidőt megelőző referencia-időpont előtti események jelölésére szolgált:

⁵ A jövőre vonatkozó bizonytalanságot kifejező *-and/end* ige-toldalékot (Abaffy 1992: 168) nem idő-, hanem módjelnek tekintem.

(20) *És megemlékezék Péter az igéről, kit **mondott vala**⁶ (Müncheni kódex, 103)*

A moldvai igeidők alakja csak annyiban különbözik az ómagyar igeidők alakjától, hogy a befejezett múlt (ill. régmúlt) esetében a segédige *-a* múltidő-jelét a *-t* váltotta fel, azaz a *mondott vala mondott vót-ra* változott. Radikálisan megváltozott azonban a formailag továbbélő *-a/-e* és *-t* jeles, *monda* és *mondott* típusú igék funkciója. A *-t* perfektumjel a jelenre nézve releváns múltbeli események jelölőjéből általános múltidő-jellé vált. Ez a változás nem példa nélküli a világ nyelviben; a perfektum [múlt esemény, jelen relevancia] jegyhalmazából kikophat a *jelen relevancia* elem. Ez történt például a francia *passé composé* esetében. Jóval váratlanabb, példa nélkülinek tetsző a másik változás: a jelenre nem kiható, a jelenre nézve nem releváns múltbeli eseményeket jelölő *-a/-e* jel a személyesen tapasztalt közvetlen múlt jelölőjének szerepét vette fel. Az ugyanazon jelentésmezőben bekövetkező két változás nem lehetett független egymástól. A következőkben e változások nyomait keressük a nyelvemlékekben és a nyelvemlékeket elemző szakirodalomban.

5. A múltidő-jelek szerepének történeti változása

5.1. Ómagyar kor

A beszédidőt megelőző eseményidőre utaló két toldalék funkcionális eltolódása már a korai ómagyar korban megindulhatott. A változás a nem hagyományozott, spontán keletkezett szövegekben jelent meg először. Mint Abaffy (1992: 163) adatai mutatják, a késő ómagyar kori leveleknek a korabeli élőbeszédhez közel álló nyelvében már erősen visszaszorult az *-a/-e*-jeles múlt használata; helyét a *-t*-jeles múlt vette át. A versekben és a többnyire korábbi szövegek másolatait tartalmazó kódexekben ugyanakkor még több mint kétszer olyan gyakori az *-a/-e* múltidő-jel használata, mint a *-t* múltidő-jelé:

⁶ Pomozi (2011) azt állítja, hogy a Volga–Káma-vidéki uráli nyelvekben megfigyelhető evidencialitásrendszer az ósmagyart és ómagyart is jellemezte: „Ennyire kiterjedt szerkezeti egyezések sora ugyanis nem lehet véletlen, különösen úgy nem, hogy a magyarság Kárpát-medencei hazájában köröskörül egészen más grammatikai szerkezetű nyelveket talált. Mindezekből kifolyólag az is valószínűsíthető, hogy az ósmagyar rendszerben is a direkt–indirekt evidencialitás grammatikai kifejezésére szolgálhattak a párhuzamos múlt idők, legvalószínűbben az Aikhenvald-tipológia szerinti A1A/A1B változat tehető fel.” Pomozi azonban semmiféle bizonyítékkal, egyetlen példával sem támasztja alá az ómagyar kori igealakok evidencialitásjelző szerepét.

(21) A múlt idők megoszlása az ómagyar korban a különféle műfajokban (Abaffy 1992)

	Versek	Kódexek	Levelek
V+a/e	64%	56%	26%
V+t	26%	28%	61%
V val-a	5%	13%	1%
V+t val-a	5%	3%	12%

Abaffy (1992: 153) azt is megfigyelte, hogy egyes (keleti nyelvjárásokhoz köthető) kódexekben az -a/-e jel párbeszédekben a **közvetlen múltat** jelöli. Az alábbi példában az -a toldalék az idéző mondat igéjén az elbeszélő múlt jele, az idézet igéjén viszont már a közvetlen múlt kifejezője:

(22) *es mōda ... Ez az kirϕl mondec èn vtannam iϕ fel'l'ol...* (Müncheneri kódex, 85)

5.2. Középmagyar kor

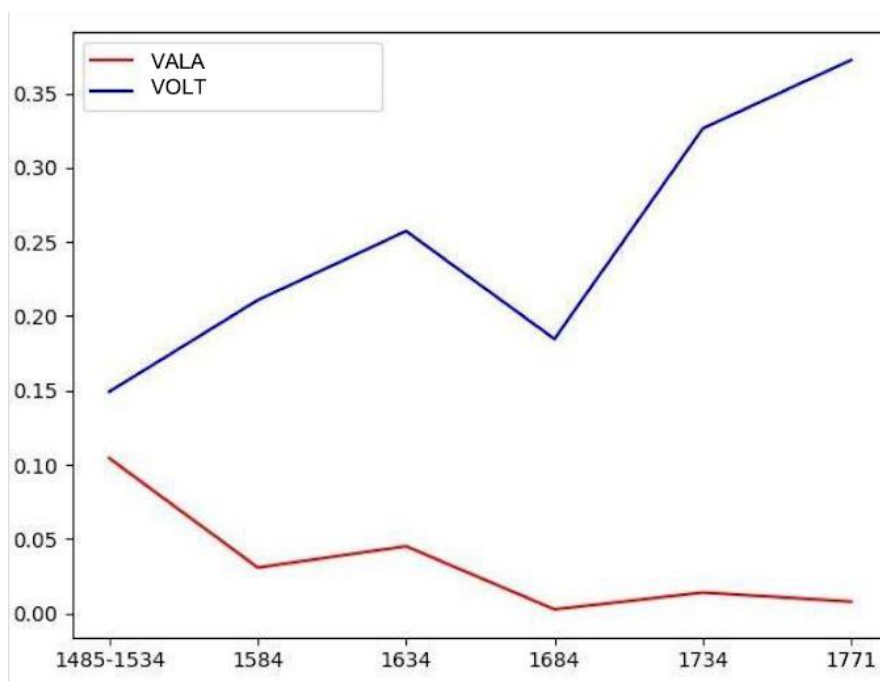
A középmagyar korban folytatódott a kései ómagyar korban megfigyelt tendencia: a -t-jeles múlt térnyerése és az -a/-e-jeles múlt csökkenő gyakorisága. Mohay Zsuzsanna 1225 középmagyar kori levélben vizsgálta a múlt idők megoszlását. Az -a/-e-jeles múlt késő ómagyar kori levelekben mért 26%-os aránya a 16. és 17. században 15% alá csökkent:

(23) A múlt idők megoszlása 1225 középmagyar levélben (Mohay 2018: 71)

	16. század	17. század
V+a/e	14,6%	14,7%
V+t/tt	73,0%	78,5%
V val-a/vol-t	1,8%	1,1%
V+t val-a/vol-t	9,5%	5,5%

Halász (2021) azt vizsgálta, milyen a főigeként használt *vala* és *volt* aránya az ó- és középmagyar történeti magánéleti korpuszban⁷ a szavak számához mérten 50 éves bontásban. Diagramja világosan mutatja a -t-jeles alak térnyerését és az -a-jeles változat visszaszorulását.

⁷ <http://omagyarkorpusz.nytd.hu/hu-contact.html>, Simon–Sass 2012; <https://tmk.nytd.hu/>, Dömötör et al. 2017; Novák et al. 2018.

1. ábra. A *vala* és *volt* igék változó aránya a 16–18. században
(Halász 2021: 126)

Az *-a/-e* múltidő-jel térvesztése használati feltételeinek szűkülésével járt együtt. Az *-a/-e*-jeles múlt egyre inkább a kitüntetett, különleges múltbeli események jelölőjévé vált. Erre következtet a középmagyar kori igeidő-használattal foglalkozó több tanulmány is. Németh (2001) két 16. század végi korpuszban, Martonfalvay Imre deák emlékiratának első részében és 25 levélben vizsgálta az igeidők funkcióját. Az emlékirat szerzője a Török család szolgálatában eltöltött 65 éves munkásságának jelentős eseményeit idézi fel, hogy érdemeiért családjá számára birtokot nyerjen. E munkában 59,4% az *-a/-e*-jeles múlt aránya. Ezzel szemben a 25 vizsgált korabeli levélből 16-ban egyáltalán nem fordul elő az *-a/-e*-jeles múlt; a teljes levélanyagban a múlt idejű igéknek mindössze 7,1%-a visel *-a/-e* jelet. Használatát Németh Renáta Soltész Katalinnak az *-a/-e*-jeles múlt 19. századi használatára vonatkozó megállapításával jellemzi: „az *-a/-e*-jeles elbeszélő múltnak erősebb hangulatkeltő hatása lehetett, ezért ezt használták magasztos érzelmek és tettek kifejezésére” (Soltész 1957: 135; idézi Németh 2001: 135).

Zsilinszky (2005) 17. századi úriszéki iratokban tanulmányozta az *-a/-e*-jeles múlt funkcióját. Mint megfigyelte, az *-a/-e* a szövegnek „dramaturgiai” szempontból fontos helyén jelenik meg, az ügy megítélése szempontjából különösen fontos mozzanatokot emeli ki.

Mohay (2018, 2020) középmagyar kori levelekben vizsgálta az *-a/-e*-jeles múlt szerepét. Megállapította, hogy leggyakoribb, legáltalánosabb funkciója a **közelmúlt** jelölése. Íme, két tipikus példa:

- (24) a. *ez oraban **erkezek** leuelem* (1621, Mohay 2018: 79)
b. *En már a dologrol beszéllettem volt, most uiyobban **beszéllék*** (1668, Mohay 2018: 77)

Míg Abaffy (1992: 154) az *-a/-e* közelmúltjelölő szerepét a kései ómagyar korban még nyelvjárási jelenségnek látta, Mohay már nem talált különbséget a magyar nyelvterület különféle régióiból származó levelek igeidő-használatában; megállapításai a nyelvterület egészére vonatkoznak.

A Mohay által vizsgált levelekben az *-a/-e*-jeles múlt gyakran **jelentős váratlan** események kiemelésére szolgál, például:

- (25) *Ez ell mult ennehani esztendőben, igen **el ueue** az ur Isten hazanknak gonduiselóytt, nemzetünknek io gonduiselóit **kiszede** koszollunk* (1609, Mohay 2018: 103)

Mohay (2018, 2020) a **személyesen megélt**, pozitív vagy negatív előjelű sorsfordító események leírásában is gyakran kimutatja az *-a/-e*-jeles múltat. Az ilyen jellegű kontextusokat középmagyar kori boszorkányperek anyagát elemző (2021)-es tanulmányában a következőképpen kategorizálja:

1. Rontás, testi állapotváltozás, megbetegedés és ezek tünetei, bántalmazás, halál, például:

- (26) *az fiat megh uertem uolt az megh fogot Azoninak, az giermek megh mondotta otthon az anianak es ugi **jarek** harmad nap muluan, hofi mind az ket labom özue **sugorodek***. (1629, Mohay 2021: 95)

2. Egyéb negatív fordulatok, félelmet keltő események, károkozás a közvetlen környezetben:

- (27) *könyökön feküdtem, az pipa is számban vólt, nagj hirtelen az Falu felől nagj zugas **esék*** (1723, Mohay 2021: 100)

3. Gyógyulás, a testi elváltozások enyhülése, megszűnése:

(28) *es ugy más nap mingyárt tulaidon ereivel föll kele, és ki méne, holott annak előtte Lábaira sem áthatott* (1743, Mohay 2021: 101)

4. A fordulatot jelentő események közvetlen előzményei:

(29) *tudod hogy kértem harom Mariást tüled kutya leánya, és nem adál, látodé mint járál* (1729, Mohay 2021: 102)

5. A fordulatot jelentő eseményekre adott érzelmi reakciók:

(30) *azzal el keseredvén a tornáczból ki fordult, és köservesen sira* (1748, Mohay 2021: 102)

Fontos megjegyezni, hogy Mohay (2021) adatai szerint az *a/e*-jeles igéknek csupán 21,24%-a sorolható a fenti kategóriákba, azaz az *-a/-e* jelnek az esemény jelentőségét és tapasztalati jellegét hangsúlyozó szerepe ebben a korban még csupán tendencia.

5.3. Újmagyar kor

A múlt idők újmagyar kori szerepének vizsgálatában a korabeli nyelvhasználatot rögzítő grammatikákra is támaszkodhatunk. Ezekben már megjelenik az *-a/-e* toldalék közelmúltra utaló szerepe. A *Debreceni grammatikaként* ismert *Magyar grammatika* (1795: 91) mind a *monda*, mind a *mond vala* típusú igealakokat „aligmúlt”-nak mondja. A *magyar nyelv rendszere* (1847: 200) „félmúlt”-nak nevezi ezeket az igeidőket. Simonyi és Balassa *Tüzetes magyar nyelvtana* így fogalmaz: „Régente szabályosan használt elbeszélő múlt volt. A mai élő beszéd a legtöbb vidéken nem alkalmazza többé. Általánosan jóformán csak a székelységben s a szlavóniai nyelvjárásban divik, azonban nem annyira elbeszélő múlt értelmében, mint inkább az imént történt cselekvény kifejezésére” (1895: 626). Tehát az újmagyar korban is folytatódott az *-a/-e*-jeles múltnak a középmagyar korban megindult funkcióváltása, használati körének szűkülése; már nemcsak tendencia, hanem szabály a toldaléknak a közeli múltra való vonatkoztatása. Ugyanakkor, míg a 18. század végi és a 19. század közepi grammatikák a köznyelv részeként elemzik az *-a/-e*-jeles múltat, a 19. század végi *Tüzetes magyar nyelvtan* már periferikus, a déli és a keleti nyelvjárásokra jellemző jelenségként ír róla.

Míg a nyelvtanok nem tudnak az *-a/-e*-jeles múlt miratív szerepéről, Arany János (1879) szerkesztői szemmel, tudatos nyelvhasználóként ezt is megfigyeli.⁸ Mint írja, Kelet- és Közép-Magyarországon az *-a/-e* az aligmúlt jele, az „imént”-re vonatkozik. Kifejezhet azonban váratlanságot, meglepetést, sajnálatot is, s ekkor régebben történt eseményre is használható. Arany példájában két barát, akik régóta nem találkoztak, először egy nem várt sajnálatos eseményt osztanak meg egymással. Az esemény megdöbbenő voltát az *-a* múltidő-jellel is hangsúlyozzák. Amikor már ismertként utalnak az eseményre, a *-t*-jeles múltat alkalmazzák:

(31) „*Meghala szegény Péter is!*” „*Meg biza! Tavalý halt meg.*”

A latin hagyományon iskolázott grammatikusok nem vették észre az *-a/-e* jel evidenciális funkcióját, jóllehet Mohay (2018, 2021) adatai szerint ez tendenciaszerűen már a középmagyar korban is megfigyelhető volt. Nem véletlen, hogy egy turkológus, Szentkatolnai Bálint Gábor említi először *Kazáni tatár nyelvtanában* (1877). A tatár evidencialitás megértéséhez hozza fel, hogy a székelyek is csak olyan cselekményekre használják az *-a/-e* múltat, amit maguk végeztek vagy tapasztaltak.

5.4. Újabb magyar kor

A 20. századra a magyar köznyelv lényegében visszatért az uráli igeidőrendszerhez: két igeidő, a múlt és a jelen, pontosabban a nem múlt áll szemben egymással. Az *-a/-e*-jeles múlt csak a nyelvterület déli és keleti peremnyelvjárásaiban élt tovább (Horger 1931). Vámszer (1972) kutatásai szerint az 1950-es években még előfordult a kalotaszegi idősök nyelvében is.

Vámszernek az *-a/-e* szerepéről szóló jellemzése a todalék mai moldvai használatára is ráillik. Mint Vámszer írja, az *-a/-e* a befejezett közeli múlt jele; egy nem régen és hirtelen beálló, rövid ideig tartó és közvetlenül a közlés ideje előtt befejeződő cselekvés jelölője. Az *-a/-e*-jeles ige alanya leggyakrabban egyes szám első személyű. A közlő arról tudósít az *-a/-e*-jeles igével, amit maga tett, látott vagy tapasztalt. Íme, két tipikus példa:

(32) a. *Mocskos, me most evék.*
b. *Az elébb mondá a kisasszony.*

⁸ Arany János igeidő-használatáról egy 1847-es Arany-levél alapján I. Tolcsvai 2017-es tanulmányát.

A 20. század közepének irodalmi és köznyelvét feldolgozó *A mai magyar nyelv rendszere* (Tompá 1962) már csak egyetlen élő múltidő-jelet említ: a *-t-t*. Kiss Jenő *Dialektológiája* (2003) a székely és moldvai dialektusokban még élőknek mondja az *-a/-e* toldalékot, a jel funkcióját azonban nem tárgyalja.

6. A moldvai magyar evidencialitás sajátos jegyeinek magyarázata

A fenti történeti áttekintés azt mutatta, hogy az *-a/-e* toldalék az elbeszélő múlt jeléből, tehát a jelennel és a beszélővel kapcsolatban nem lévő események jelöléséből a közvetlen múltban történt, a beszélő által személyesen tapasztalt vagy végrehajtott események jelölőjévé vált. A változás során a toldalék miratív jelentésárnyalattal is gazdagodott. Ez utóbbi lehetőség ismert az evidencialitás irodalmából; az elbeszélő múlt mirativitásjelölő szereppel való bővülését a hindiben/urduban is megfigyelték (Montaut 2005). A jelennel és a beszélővel kapcsolatban nem lévő események elbeszélésére szolgáló múlt idő evidencialitást és mirativitást jelölő közvetlen múltta alakulása viszont példa nélküli, ezért magyarázatra szorul.

Az *-a/-e* múltidő-jel funkcionális átértékelődését a *-t* múltidő-jel térnyerése és az *-a/-e* gyakoriságának csökkenése indíthatta el. A ritkává s ezáltal különlegessé váló *-a/-e* emelkedett, választékos stílusértéket, hangulatkeltező erőt kapott, és ezáltal különösen alkalmassá vált a váratlan, kivételes, jelentős érzelmi hatását kiváltó múltbeli események jelölésére – amint ezt Németh (2001), Zsilinszky (2005) és Mohay (2018, 2021) megfigyelései tanúsítják. Azaz a funkcióváltozás első lépéseként az *-a/-e* toldalék jelentése miratív mozzanattal bővíthetett.

A váratlan események elsősorban akkor váltanak ki jelentős érzelmi hatást az eseményről beszámoló személyben, ha ő maga is résztvevője vagy legalábbis tanúja volt az eseménynek; azaz jelentős átfedés van a mirativitás és a direkt evidencialitás pragmatikai feltételei között. Ez magyarázhatja, hogy az *-a/-e* funkciója az evidencialitás jelölésére is áterjedt. Egy eseményt általában akkor érzünk váratlannak, akkor hat ránk érzelmileg, ha a közelmúltban történt; ezért szűkülhetett le a miratív felhangokkal bíró *-a/-e* által jelölt múlt idő a közeli, sőt a közvetlen múltta. A következő funkcionális változássort feltételezem tehát:

(33) Az *-a/-e* toldalék jelentéstartalmának változása:

- > múlt (esemény)
  - > érzelmi hatást kiváltó múlt (esemény)
    - > váratlan (miratív) múlt (esemény)
      - > tapasztalt miratív múlt (esemény)
        - > tapasztalt közeli múlt (esemény)

E változási sor utolsó lépése az *-a*-jeles segédigével képzett folyamatos múlt esetében nem ment végbe; a moldvai magyarban a *mond vala* típusú igealakok tapasztalt folyamatos vagy ismétlődő múltbeli eseményt, de nem szükségszerűen közeli múltat jelölnek.

Ami a változások időbeli lefolyását illeti, Abaffy (1992) nyelvjárási jelenségként már az ómagyar kor végén kimutatta az *-a/-e* közeli múltat jelölő szerepét, tehát a fenti változássor legalábbis a magyar nyelvterület keleti részén már a 16. századra végbement. Pontosabban a 16. századra megjelentek az *-a/-e* új funkciói, és elkezdődött fokozatos térnyerésük és a régi funkciók fokozatos visszaszorulása – amint ezt Németh (2001), Zsilinszky (2005) és Mohay (2018, 2020) középmagyar kori vizsgálatai tanúsították. A középmagyar korban a mirativitás és a tapasztalati evidencialitás opcionális pragmatikai feltételei voltak az *-a/-e*-jeles múlt használatának; csupán az újmagyar korban váltak az *-a/-e* jelentésének inherens részeivé. Jelenleg a (33) alatti változási sornak csak a két utolsó foka aktív, azaz az *-a/-e* csak tapasztalt miratív múltbeli eseményt és tapasztalt közelmúltbeli eseményt jelölhet, és használata e két szerepben is már csupán a magyar nyelvterület legkeletibb régióira, elsősorban Moldvára korlátozódik.

A dolgozat 3. részében amellett érveltem, hogy a moldvai magyar evidencialitás az evidencialitásjelölés tipikus jegyei mellett máshol nem tapasztalt sajátosságokat is mutat. Egyrészt olyan kételemű, jelölt–jelöletlen-oppozícióra épülő evidencialitás-rendszer, melyben a közvetlen evidenciát jelöli grammatikai eszköz, míg más kételemű evidencialitás-rendszerekben a közvetett evidencialitás áll szemben az evidenciálisan jelöletlennel (Aikhenvald 2004). Másrészt mirativitást a közvetlen evidencia jelölője fejezhet ki, míg más nyelvekben a mirativitás a közvetett evidencialitással járhat együtt (Aikhenvald 2012: 465). A történeti áttekintés a moldvai magyar evidencialitásnak egy harmadik rendhagyó vonására is fényt derített: azokban az ismert nyelvekben, melyekben ugyanaz a grammatikai eszköz fejezi ki az evidencialitást és a mirativitást, az evidencialitás az elsődleges; a mirativitást az evidencialitás kiterjesztésének tekintik (Aikhenvald 2012: 465). Az *-a/-e* toldalék esetében viszont feltehetőleg a mirativitásjelző szerep alakult ki először; ennek tartalma rokonítható a ritkává, különlegessé vált *-a/-e* múltidő-jel hangulatkeltő erejével. A mirativitás időbeli elsőségére utal az is, hogy Mohay (2018; 2021) példáiban a váratlanság mozzanata az általánosabb; a személyes tapasztalat jelentésmozzanata olykor még hiányzik, mint a fenti (25) alatti példában is.

A moldvai magyar evidencialitás atipikus jegyeinek kialakulásában minden bizonnyal az *-a/-e* múltidő-jel ritkaságából kifejlődő mirativitás időbeli elsősége volt a meghatározó tényező. A mirativitás elvileg összekapcsolódhat akár a közvetlen, akár a közvetett evidencialitással; akár tapasztalt, akár kikövetkeztett

esemény lehet váratlan és meglepő. De az evidencialitást időjellel kifejező nyelvekben a következtetésen alapuló közvetett evidencialitás lehetséges hordozója a jelenre kiható múltbeli eseményeket jelölő perfektum, tehát az ómagyar esetében a *-t*. Minthogy a magyarban a mirativitás nem a *-t*-hez, hanem a *-t*-vel versengő *-a/-e* múltidő-jelhez kapcsolódott, ennek mirativitása csak a közvetlen evidencialitás irányába fejlődhetett tovább.

Arra a kérdésre is a fenti tényekből következik a válasz, hogy miért nem tipikus, mind a közvetlen evidenciát, mind a közvetett evidenciát jelölő kételemű rendszer alakult ki a magyarban. Amikor az *-a/-e* múlt miratív és evidenciális funkciói megjelentek, az az igeidőjel, mely a közvetett (következtetésen alapuló) evidencia jelölőjévé fejlődhetett volna, azaz a perfektumot jelölő *-t*, már megindult az általános múltidő-jellé való fejlődés útján. Az *-a/-e* jel esetében az a tény, hogy elvesztette általános múltidő-jelölő szerepét, segítette az új evidencialitás- és mirativitásjelölő funkció kialakulását. A *-t* esetében fordított volt a helyzet: az a tény, hogy általános múltidő-jelölővé vált, semlegesítette azt a jegyét, mely a közvetett evidencialitás forrásául szolgálhatott volna.

7. Összefoglalás

A moldvai magyar igeidőrendszer tipológiai keretben való vizsgálatának leíró, tipológiai és nyelvelméleti hozadékai is vannak. A tipológiai keret segítette a nyelvleírást; segített felismerni, hogy az *-a/-e* időjel olyan esetlegesnek tűnő használati körülményei, mint a személyes tapasztalat és a meglepetség feltétele, továbbá az 1. személyű alany gyakorisága egy sok nyelvből ismert grammatikai rendszer, az evidencialitás-mirativitás megnyilvánulásai. Ugyanakkor a moldvai magyarban megfigyelt empirikus tények hozzájárulnak az evidencialitás tipológiájának pontosításához. A moldvai magyar az evidencialitás-rendszereknek eddig ismeretlen új altípusát képviseli; olyan kételemű evidencialitás-rendszer, amely a közvetlen evidenciájú ↔ evidenciálisan jelöletlen oppozícióra épül, azaz csak a közvetlen evidencialitást jelöli grammatikai eszközzel. A moldvai magyar tényei szükségessé teszik az evidencialitás és mirativitás viszonyáról való általánosítások pontosítását is. Azt mutatják, hogy a mirativitás nem szükségszerűen a közvetett evidencia kiterjesztése; az evidenciálisan jelölt ↔ evidenciálisan jelöletlen oppozícióra épülő rendszerekben a jelölt elem fejezhet ki mirativitást. A vizsgált anyag arra enged következtetni, hogy nemcsak az evidenciális → miratív, hanem a miratív → evidenciális jelentésbővülés is lehetséges.

A moldvai evidencialitás kialakulása nyelvelméleti szempontból a grammatikalizáció sajátos típusaként is értelmezhető. Olyan grammatikalizációs folyamat, melynek során az *-a/-e* múltidő-jel használatának nem kötelező pragmatikai

feltételeiből szemantikai jegyek kristályosodtak ki, melyek beépültek a todalék jelentésébe.

Hivatkozások

- A magyar nyelv rendszere* 1846. Magyar Tudós Társaság. Pest.
- Abaffy Erzsébet 1992. Az igemód- és igeidőrendszer. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1. Akadémiai Kiadó. Budapest. 120–238.
- Aikhenvald, Alexandra 2003. Evidentiality in typological perspective. In: Aikhenvald, Alexandra–Dixon, Robert M. W. (szerk.): *Studies in Evidentiality*. John Benjamins. Amsterdam. 1–31.
- Aikhenvald, Alexandra 2004. *Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford.
- Aikhenvald, Alexandra 2012. The essence of mirativity. *Linguistic Typology* 16(3): 435–84.
- Aikhenvald, Alexandra 2015. *Evidentials: Their links with other grammatical categories*. *Linguistic Typology* 19(2): 239–77.
- Aikhenvald, Alexandra (szerk.) 2018. *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford.
- Arany, János 1879. Visszatekintés. In: *Arany János prózai dolgozatai*. MTA. Budapest. 357–416.
- Csepregi, Márta 2014. Evidencialitás a hanti nyelvjáráásokban. In: Havas Ferenc–Horváth Katalin–Kugler Nóra–Vladár Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 99–109.
- De Haan, Ferdinand 2012. Evidentiality and mirativity. In: Binnick, Robert I. (szerk.): *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*. Oxford University Press. Oxford. 1020–45.
- De Haan, Ferdinand 2013. Coding of evidentiality. In: Dryer, Matthew S.–Haspelmath, Martin (szerk.): *WALS Online*. <http://wals.info/chapter/78>, utolsó megtekintés: 2023. 08. 03.
- DeLancey, Scott 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1(1): 33–52.
- DeLancey, Scott 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33(3): 369–82.
- DeLancey, Scott 2012. Still mirative after all these years. *Linguistic Typology* 16: 529–64.

- Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Novák Attila–Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.
- É. Kiss Katalin 2014. Az ómagyar igeidőrendszer. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 60–72.
- Forker, Diana 2018. Evidentiality and its relations with other verbal categories. In: Aikhenvald, Alexandra (szerk.): *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 65–84.
- Halász Dávid 2021. *Monda/mondott/mond vala/mondott vala* – a korai magyar múlt idők számítógépes korpuszvizsgálatban. In: Balogné Bérces Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia* 4. PPKE. Budapest–Piliscsaba. 115–36.
- Hill, Jane H. 2005. *A grammar of Cupeño*. University of California Press. Berkeley.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő (szerk.) 2003. *Magyar dialektológia*. Osiris. Budapest.
- Klemm Antal 1928. *Magyar történeti mondattan*. MTA. Budapest.
- Kubitsch, Rebeka 2022. The semantic profile of the past evidential in Udmurt in contemporary texts. In: Saussure, Louis de–Baranzini, Laura (szerk.): *Aspects of Tenses, Modality, and Evidentiality*. Brill. Leiden. 262–87.
- Kugler Nóra 2017. Az evidencialitás és a modalitás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest. 467–94.
- Magyar grammatika*. 1795. Magyar Hírmondó Irói. Béts.
- Mohay Zsuzsanna 2018. Múltidő-használat a középmagyar korban. PhD-értekezés. ELTE. Budapest.
- Mohay Zsuzsanna 2020. *Múlt idők a középmagyar kori levelekben*. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Budapest.
- Mohay Zsuzsanna 2021. Az -á/-é jeles múlt idő szerepe a tapasztalat és a személyesség kifejezésében boszorkányperekben. In: Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Varga Mónika (szerk.): *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. Nyelvtudományi Értekezések 169. Akadémiai Kiadó. Budapest. 86–109.
- Németh Renáta 2001. Múlt idejű igerendszerünk a korai középmagyar korban. In: Büky László–Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* II. SZTE. Szeged. 131–8.
- Novák, Attila–Katalin Gugán–Mónika Varga–Adrienne Dömötör 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28.

- Péntek János 2018. *A moldvai magyar nyelv szótára* I–III. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár.
- Simon Eszter–Sass Bálint 2012. Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. In: Prószéky Gábor–Várad Tamás (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 243–64.
- Simonyi Zsigmond–Balassa József 1895. *Tűzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. MTA. Budapest.
- Sipőcz Katalin 2004. A mаныsi evidencialitásról. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 121–41.
- Szabó Ditta 2019. Semantic complexity in Udmurt evidentials and its representation in LFG. In: Kubinyi, Kata–Nagy, Judit–Tamm, Anne–Tóth, Gabriella (szerk.): *In memory of Anne Vainikka. Conference Contributions*. Károli Gáspár Református Egyetem. Budapest. 111–4.
- Szabó Ditta 2022. Az evidencialitás történeti-tipológiai vizsgálata az udmurtban. PhD-értekezés. ELTE. Budapest.
- Szentkatolnai Bálint Gábor 1877. *Kazáni-tatár nyelvtan*. MTA. Budapest.
- Tamm, Anne–Argus, Reili–Suurmäe, Kadri 2018. Uralic perspectives on experimental evidence for evidentials. In: Foolen, Ad–de Hoop, Helen–Mulder, Gijss (szerk.): *Evidence for Evidentiality*. John Benjamins. Amsterdam. 154–72.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. A múltak átalakulása. Jelentéstani és narratív lehorogonyzó módosulások a magyar múlt időkben a 18. század után. *Magyar Nyelv* 113(1): 10–26.
- Tompa József 1961–1962. *A mai magyar nyelv rendszere* I–II. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Usenkova, Eleonora 2015. Evidentiality in the Samoyedic languages. *Acta Linguistica Hungarica* 62(2): 171–217.
- Vámszer Márta 1972. *A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere*. Kriterion. Bukarest.
- Visser, Eline 2015. Tensed evidentials: A typological study. *Linguistic Typology* 19(2): 279–325.
- Zsilinszky Éva 2005. Megjegyzések a magyar igerendszer 17. századi történetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 102: 265–74.

É. Kiss Katalin

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

ekiss.katalin@nytud.hun-ren.hu